

4. Іваничук Р.І. Журавлиний крик: Іст. роман // Жовтень. – 1988. – № 1–3
5. Мушкетик Ю.М. Гайдамаки// Твори: У 5-ти т. – К.: Дніпро, 1987. – Т.1. – С.109–484
6. Мушкетик Ю.М. На брата брат Іст. роман. – К.: Рада, 1995 - 319 с.
7. Потебня А.А. Из записок по терорин словесности. – Х., 1905 652 с.
8. Скрипник Л.Г. Особливості мови і стилю української ралянської художньо-історичної прози. – К.: Вид-во АН УРСР, 1958. – 104 с.

Тетяна КОНОПЧУК (Київ)

Типологія мотивів у народному оповіданні та романі В.Барки “Жовтий князь”

Як відомо, фольклор є одним із джерел для мотивів, тем у художніх творах. Усна народна творчість акумулює в собі невичерпний запас ідей, народного досвіду, народних спостережень, висновків. Вони своєрідно трансформуються в творчій уяві письменника, реалізуючись у художніх текстах різних жанрів. 90-ті роки ХХ ст. дали великий сплеск творчому мисленню народу, який, нарешті, отримав можливість без застережень, уголос розповісти про найболючіше із ХХ ст. — голодомор 1932 — 1933 років. Сплеск народної думки реалізувався у численних виданнях народних свідчень, видрукуваних до 60-річчя вшанування померлих у голодні роки. Нині є можливість порівняти народні розповіді про 1932 — 1933 роки з творами художньої літератури, зокрема з прозою, оскільки за своїми особливостями відображення світу народнопрозові жанри найближчі до реального життя, про яке народ висловився в усному слові, як і художня література, яка ставить за мету словом відтворити історичну дійсність.

Життя ускладнювалося за схемою, що типово виникала в усіх регіонах України. Відповідно народні розповіді виявляли типові сюжети, ситуації, подібні стани переживання голодування, голоду і його найвищого ступеня переживання, коли масово йшли з життя; увесь цей час супроводжувався прагненнями людини знайти щось їстівне, порятувати сім'ю, відповідно виникали подібні епізоди в розповідях. Типова ситуація в усіх регіонах України дала непідробні зразки типових розповідей про стан українських хліборобів у роки колективізації, хлібовибирання з одноосібників, потім — із колективних господарств, настання масового голоду і масових

смертей, про мораль людини на межі виживання тощо.

Роман В.Барки, як відомо, було написано в діаспорі ще 1958 — 1961 рр., задовго до видань народних оповідей-свідчень в Україні. Поставивши перед собою мету відтворити художнім словом дійсність в Україні 1932 — 1933 років, письменник вибудовував свій роман, тісно пов'язуючи розповідь із дійсністю. Про це він написав у слові від автора до роману, що був уперше виданий в Україні 1991 року: "Для сюжету в романі "Жовтий князь" основа складалася з постійно збираних подробиць протягом чвертини віку від самого лихоліття і до початку оформлення тексту — в 1958 році" [9, 25].

Письменник говорить про те, що "головна частина в змісті набагато зложилася також з особистих вражень" [9, 25], що "власні спостереження доповнювалися спогадами багатьох співвітчизників: спершу, до війни, це зберігалось в пам'яті, а починаючи від 1943 року покладалось в записи" [9, 25]. Як бачимо, автор засвідчує джерела свого роману, де з-поміж власних спостережень велику питому вагу мали спогади-свідчення багатьох людей, що сприяло письменникові у творенні типових картин голодуєчої України. У романі, перекладеному й прочитаному в світі раніше, ніж в Україні, нині, після початку збирання й видання багатьох свідчень очевидців, можемо простежити мотиви, які відображають буття свідків лихоліття, авторів народної прози, та буття персонажів у художньому світі і тексті Василя Барки.

Аналіз народних оповідань-свідчень підтверджує спостереження С.Мишанича про природу народної прози в цілому і переконує в тому, що великій частці народних зразків-оповідей про 1932 — 1933 роки характерні особливості жанру народної прози. С.Мишанич зазначає: "...до усних оповідань можна віднести ті зразки творчої діяльності народу, в яких у епічній чи епіко-драматичній формі та без наявності надприродних персонажів розповідається про події з сучасного життя народу: зображені події не виходять хронологічно за межі того, що міг бачити або учасником чого міг бути оповідач. Усним оповіданням притаманна конкретність, докладність, крупний план зображення, емоційність викладу, — особливо в оповіді безпосереднього учасника подій, — чутлива орієнтація на слухача, гнучка імпровізаційність, відносна неусталеність форми, велика роль асоціативних зв'язків — як у композиції викладу, так і в тематичному доборі епізодів під час товариської бесіди. При перевазі інформативної функції оповідання завжди мають певну дидактичну настанову, а їх естетичні якості можуть коливатися в досить широких межах, залежно від

обдарованості оповідача, від ситуації, конкретної установки оповіді чи розповіді” [10, 23 — 24].

Справді, “було б помилково зарахувати усі без винятку оповіді до усної творчості народу і розглядати їх у системі фольклорної прози” [10, 19]. Однак підключення естетичної функції в усній народній оповіді дозволяє відносити таку оповідь до фольклорного явища. У багатьох свідченнях про події 1932 — 1933 років спостерігаємо не лише вміння сконцентровано подати інформацію про трагічні події, а й володіння образним словом, уміння відібрати найяскравіші життєві епізоди, розповісти про них узагальнено, з притаманними жанрові оповідання особливостями. Таким чином “осмислення талановитими оповідачами баченого й пережитого, вирізнення із життєвого потоку найхарактерніших подій і фактів переводить усні оповідання-спогади у розряд суспільної свідомості й ідеології, що більш чи менш повно відбивають життя, світогляд, психологію колективу, ширше — народу, в яких тією чи іншою мірою реалізоване художнє мислення трудящих мас” [10, 20]. Тяжко пережите, багато разів передумане, розказане і таким чином відшліфоване народне оповідання містить у собі узагальнений, своєрідно художньо типізований образ голодуючої України 1932 — 1933 років.

Дослідження фольклорної прози про 1932 — 1933 роки виявляє її жанрову специфіку, з-поміж інших характерних рис, у спорідненості мотивів, що трансформуються в уяві оповідачів на основі переосмислення трагічної реальності голоду. Мотиви фольклору про 1932 — 1933 роки мають аналогії в українській літературі про тогочасну дійсність в цілому, і в прозі зокрема, надто в романі В. Барки, який своїм романом “Жовтий князь” прагнув створити об’єктивну картину 30-х років.

У багатьох фольклорних зразках спостерігаємо поєднання кількох мотивів, де оповідання є розгорнутим багатоепізодним твором, в якому оповідачі осмислюють буття багатоаспектно, творячи картину трагічної дійсності і водночас осмислюючи причини і наслідки межового буття. В народних оповіданнях знаходимо мотив благополучного життя, яке передувало впровадженню в українському селі радянської влади. Причому цей мотив часто виникає в контексті пейзажних образів, як ось: “Уявіть собі велике казкове село, в якому є великий ставок з високою греблею, на якій простяглась широка дорога...” [7], або “Це було велике і гарне село. Посеред села стояла церква і школа. Поза селом, на пагорбі, при дорозі стояли в ряд млини-вітряки, далі тягнувся ліс аж до Моринців...” [8]. Чи такий приклад: “Старші в’яжуть снопи і

вкладають у копиці, а ми, молодші, придивляємося до роботи, бачимо, як в'язуться перевесла, як ловко схоплюється частина покосу і туго зв'язується в сніп. Посильно допомагаємо старшим, вчимося любити поле, і батьків, і працю, і сонце, і вітер, і селянське життя, і рідні простори..." [2]. Або: "Наше село велике і гарне, тому й назвали його Велика Бушинка..." [13, 93].

Аналогічні мотиви дає і художній текст В.Барки. Хоча головну увагу письменник концентрує на центральній темі роману — буття голодуючої України, а мотив благополучного життя ескізно виникає в художній візії автора через, наприклад, образ церкви, яка ще діє, але яку влада вже збирається закрити. Церква постає як образ духовного світу, обсеріг нації, який ось-ось мають зруйнувати. "Давня церква. (...) Біла як празниковий хліб. Оздобами і виступцями, карнизамі і щедрою ритмікою віконного рисунку окреслювалася в ранковій просвітленості. І ось повідомлено: сьогодні, як попереду в сусідньому селі, церкву "закривають"; після відправи ключі віддати комісії, нехай приймає коштовності" [9, 43].

Тексти фольклору і художньої прози в контексті бідування фіксують мотив терпіння, смирення, який необхідний був як духовний порятунок, як віра, що людина не покинута напризволяще, щоб у неї залишалася надія на прийдешнє. Тому і священник із роману на останньому перед закриттям церкви богослужінні каже: "Пам'ятаймо завжди, що Бог любить нас!" [9, 43]. Настанова знаходить у думках персонажів відгук: "Гіркий світ, де живемо, проте — не покинуті ми" [9, 44], чи "Живем без страху Божого. В неділю бійка на вулицях. Озвіріли! Хіба що кара справить" [9, 44].

З поглибленням трагічної ситуації виникає мотив гріха у фольклорі, і в романі В. Барки. Неодноразово він з'являється в тексті В.Барки у міркуваннях селян, котрі осмислюють причини буття. У проповіді священника цей мотив звучить як висновок про дійсність, що є наслідком гріховного життя людини: "Огляньмося на своє серце! Гризня, огнем дихаєм чи байдужістю. Заздрим і осміюєм, лаєм чорно і шкодим ближньому, як змії: без каяття, ніби так і треба. (...) Без молитов, згорділи, що в нас родюча земля. От відібрана. Бо з пирогами забули скінію духовну... [9]. В іншому епізоді роману мотив гріха виявляє себе стосовно долі активіста, котрий допікав людям, викачуючи за планом у них зерно, забираючи майно розкуркулених, а потім і сам почав голодувати, зрештою красти, а якимось украв снопа. Його застукали свої. "І давай бити і покарали, як злодія. Побили до смерті. (...) А гріх зостався невідпокутуваний" [9, 260]. Як бачимо, мотив гріха реалізується і стосовно представників тих, хто чинив зло щодо хліборобів, таким

чином своєрідно реалізується віра голодуючих у те, що зло не залишиться безкарним.

Типовим у народній прозі і в романі є мотив хлібовикачки із селянських господарств, що офіційно називалося державними хлібозаготівлями. Документи тогочасної дійсності підтверджують факти хлібовибирання, що знайшли вияв у фольклорі і в художніх текстах. Причому цей мотив постає у поєднанні з іншими мотивами, які об'єктивно відображають тогочасну дійсність. Це мотиви розкуркулення й примусової колективізації. Отже, методика політики влади — розкуркулити (а власне знищити господарство і самого господаря), забрати в нього хліб, примусити йти до артілі — знайшла широке відображення в народних оповіданнях-розповідях і відобразилась у тексті роману В.Барки. Причому мотиви хлібовибирання, розкуркулення, колективізації у В.Барки розкриваються головним чином у контексті одного регіону, де мешкають персонажі роману, а саме в селі Кленоточі, інші регіони у художньому тексті постають у зв'язку з переміщенням персонажів, котрі покидають рідну оселю у пошуках їстівного, і тоді виникають масштабні картини голоду, що охопив усю Україну. Народна проза, витворена в різних регіонах України, представила, по-перше, колективного автора трансформованої через народну уяву дійсності, по-друге, подала багатоаспектну картину буття 30-х років з широкою географією подій.

Як показує аналіз народної прози, мотив вибирання у селян усього їстівного, відчуття наближення голоду — один з домінуючих. У контексті його розкриття постають дії активу, буксирних бригад, комітетів незаможників, керівників різних рівнів, які прагнуть будь-що-будь виконати інструкції центральних органів влади. У цих епізодах розкривається також ставлення народу до нових форм господарювання, його розуміння сутності колективних господарств, яке пояснюється з елементами гумору: "Одного осіннього вечора чи вже було ближче до півночі секретар райкому тов. Здоренко послав п'ять хлопців за бабою Одаркою, щоб привести її до сільради і з'ясувати, чому вона перечить своєму діду вступати до колгоспу. Ми наказ виконали і бабу привели. Тоді її став переконувати тов. Здоренко у перевагах суспільного життя. Але Одарка не піддавалась на агітації секретаря райкому. В неї був залізний доказ того, що в гурті вона не виживе. Аргументом для цього вона наводила факт з поросятами, які купила недавно в Обухові на базарі. От, каже, я купила двоє поросят і дала їм їсти в корипі, так те, прокляте, котроне нахабніше, відбило мордою слабшого, само з'їло, а те осталося голодне. Так і мені прийдеться в гурті, як

тому поросяті” [5].

Мотив розкуркулення у народній прозі та романі В.Барки розкриває істинний статус “куркулів”, які нажили статків тяжкою працею на своїй землі, даній їм якихось 9 — 10 років тому. Ці три мотиви — хлібовикачки, розкуркулення та примусової колективізації — розкривають процес підведення українського селянина до жалюгідного стану буття на межі життя й смерті, відтворюють історію входження українського народу в голод, помимо інформативної функції виконують викривальну роль.

Ось, наприклад, типовий фрагмент оповідання, в якому оповідач веде мову про свою родину, в якій господар не погодився вступати до созу: “тієї ж ночі тата заарештували (восени 1932 р. — Т.К.) і відправили в Лисянську в’язницю. Тієї ж ночі, після арешту тата, у нас з дому забрали усе, що було: з комори — пшеницю, чечевичу і бодню з салом, з повітки — корову, пару коней, сани і увесь господарський інвентар. (...) а з хати забрали мамину скриню, ту, що на її весілля батьки подарували в придане. Забрали з усім майном: це — полотно, сукно, вишивані рушники, вишивані сорочки, домоткані рядна. Мамин кожух і татову бекешу, що висіли на жердці, зняли і кинули у віз... (...). Ранком того ж дня комсомольці і активісти приїхали возами цілою бригадою з залізними шпичками, ізколупали увесь двір і город і забрали з льоху всю картоплю і буряки, бочонки і бочки з квасиною” [8].

У В.Барки намагаються подібним чином підкорити непокірного Мирона Катранника. Після першої хлібоздачі настала друга для тих, хто не хотів іти до колгоспів. Письменник подає розгорнуту картину обшуку і вибирання з господарства Катранника всього їстівного; план хлібоздачі поставлено такий, що господар його не може виконати, бо раніше “вже забрано” [9, 50] було. Бригадники нишпорять на горищі, щупами шукають у городі, в хаті, забирають “гличик із смальцем, — надщерблений, без ручки”, “бурячки червоні, в діжді”, “гарбуза з-під столу”, “полатаний мішечок із гарбузовим насінням, підрешіток із пшеничкою” [9, 51], хлібину зі столу. Таким чином за непокірність господаря йому виставляється своєрідний план до двору, який діяв як репресивний засіб повсюдно, а в літературі знайшов відображення не лише в художніх тестах, а як-от у Тодося Осьмачки і в назві повісті “План до двору”. У Барки після виконання бригадниками плану до двору сім’я Катранника з шести осіб опиняється покинутою напризволяще, як і сім’я Євгена Шияна, що прихистила переслідуваного владою Нерадька у повісті Т.Осьмачки. Як пише Т.Осьмачка, і що підтверджує роман В.Барки і народна проза, план до двору —

“це був удар по хазяїнові, який мало чим різнився від наглої його смерті” [11,132].

Із спогадами про недавно напрацьований добробут у текстах виникає мотив праці, яка стала в попередні роки джерелом статку господаря, а в роки колективізації — причиною лиха, бо через тяжко напрацьоване добро господар став кваліфікуватися як куркуль, хоча куркулів, як відомо, було зліквідовано ще за Ленінським наказом після жовтневого перевороту. А так звані “куркулі” кінця 20-х років розжилися на отриманій після революції землі, після реалізації революційного лозунгу: “Земля — селянам!”

Ситуація дійсності з ускладненням буття осмислюється і в народнопрозових творах, і романі В.Барки як кінець світу. Цей мотив виявляє себе в діалогах персонажів роману, у їхніх роздумах, а в народній прозі в оцінках того, як переживалося лихоліття. На підтвердження роздумів виникають візії незвичайних обставин, фактів. Як-от у романі В.Барки селяни спостерігають, що зведена до артілей худоба масово худне, гине, а “птиця пада мертва, без причини: мертва і все.

Також роздумує вголос дід, в зношеній кепці, височенний, як штиль; підборіддя оббіліло в пух:

— Чи не кінець світові? — хтозна” [9, 61].

І Природним виникає в контексті роману й народних оповідань мотив дороги як порятунку із становища, що склалося для родини, в якій забрано все їстівне. Спочатку цей мотив виникає як шанс знайти вихід, причому підставою таких сподівань є чутки, що десь ще можна щось виміняти їстівне чи заробити. Так, у романі В.Барки з'являється надія з чуток про Кавказ: “Треба з клунками перебігати на Кавказ, чи що, бо кінець приходить” [9, 60]. І Мирон Катранник приходить до висновку: “ніж гинути біля порога, треба спробувати шляхів! Десь є заробітки. (...) Згадка про подорож цвяхом стала в свідомості...” [9, 60]. Інші персонажі висловлюють думку, що треба йти “на Вороніжчину, виміняти борошна й олії”, хоч “мінати нема на що” [9, 253].

Мотив дороги далекої чи близької у контексті голодової ситуації є водночас синонімом до мотиву пошуків їжі, що власне й реалізується через дорогу, через подорож. Спочатку голодуючі просять чогось їстівного у сусідів, але скоро такі пошуки стають безуспішними, і тоді географія пошуків розширюється, через яку розкривається становище села як ізольованої території та України в цілому, з якої рух обмежувався, прохачів не випускали за українські терени. До речі, такі факти засвідчує не лише художня проза і народні оповідання, а й офіційні документи. Наприклад, у “Директивіє

ЦК ВКП(б) и СНК в связи с массовым выездом крестьян за пределы Украины” зазначається:

“1. Послать всем обкомам и облисполкомам следующую Директиву (...) немедленно дать указания всем железнодорожным станциям о прекращении продажи билетов за пределы Украины крестьянам, не имеющим удостоверения РИКов о праве выезда...” [12, 87]. Директива датована 23 січня 1933 р.

Наприклад, ізоляваність села від міста, де була хоч якась мінімальна підтримка, бо видавали хліб за карточками, лаконічно подана в романі В.Барка: Мирон Катранник “згадав про чутку: що дехто їздить хліб шукати в місті, хоч то небезпечно. Ловлять і, завівши в глухий степ, кидають на погибель, або в яруги звалюють — не знати чи то правда” [9, 121].

Одним із домінуючих мотивів у текстах постає власне їжа. Тут можна було б навіть говорити про своєрідну трагічну кулінарну енциклопедію періоду голодомору, коли за нормальних умов неістинне набувало за обставин голоду призначення їжі, аби лише вижити. Їжа як антипод голоду, тому цей мотив природно виникає у всіх текстах: їжа реальна чи її відсутність, але про неї говориться, мариться, думається, мріється, вона добувається, готується, про неї, коли вона набирає вираження вчинків канібалізму, говориться з жахом, приреченістю, або в стані божевілля, чи напівбожевілля, чи прагматичного розрахунку вижити самому, чи на холодцях поліпшити своє загальне становище. Через їжу виявляють себе морально-етичні орієнтири голодуючих і тих, хто коло влади й не голодний, виявляється духовний, психічний стан голодної людини. Наведемо кілька ілюстрацій до названого мотиву. З народних оповідань: “Хто дужчав, ішов в ліс, видирав сорочачі яєчка, шукав слимаків, трави, які можна їсти. Пекли на сковороді з лободи млинці, якщо їх так можна назвати. Збирали квітки з акації, розтирали в макітрі, робили “пампушки”. Від них дуже сильно нудило” [13, 106]; “Іли жолуді, лушпиння квасолі, бруньки з липи, викопували на скотомогильнику дохлих коней...” [13, 313]; “Скоро поїли собак (кішки розумніші, повтікали до лісу і там здичавіли). Ловили горобців, споживали жаб і слимаків. Прогрес — хоч за жабами наздогнали Європу...” [13, 454]. У романі В.Барки мотив їжі знаходить вираження аналогічне до народних оповідань. Сім'я Катранників, одного за одним втрачаючи членів родини, так само виявляла винахідливість, щоб вижити. Про їжу міркує глава сім'ї, коли збирається вирушати на вимушені заробітки на Кавказ: “поки йому доїхати до служби, в хаті вистачить маторжеників, ховрацятини, буряків і лузги. Андрійко знає, як ловити звірка і птахів. З матір'ю

діти ходитимуть по зілля, що скоро вирветься наверх” [9, 182]; в іншому епізоді роману читаємо: “Що було їстівне, все господиня змішала до купи і виліпила маторженики, на вигляд плесковаті котлетини, але темніші (...) Смак був тяжкий і прикрий. (...) Тільки виголоджені шлунки приймали корм, який колов то в одному місці, то в другому і їдкою вагою тиснув під грудьми” [9, 175 — 176]. Ті маторженики були з “брокток з дерев, де почало бубнявіти та братися зеленкавістю”, “трохи лопуцьків, що недавно витягнулися з землі”, “залишків лузги”, знайдених та “очищених від гнилля бурячків і картоплі”, перетертого зерна “з мишачих сховків” [9, 174], щойно нарваного торішнього мишію, чие колосся господар перетовк для маторжеників. А якось зварили “панський суп: з горобцями” [9, 174].

Окремим мотивом текстів про голодомор 1932 — 1933 років постає канібалізм. Зразки народних оповідань і роман В.Барки подають різного плану вияви людиноїдства: убиває збожеволіла з голоду мати свою дитину [7]; убивають чужих, ловлячи чи заманюючи; йдеться про непоодинокі факти продажу холоду з людського м’яса на базарах [3] в оповіданнях; у романі В.Барки також є згадки про людиноїдство, йдеться і про те, що продається варене людське м’ясо. Так, Андрія Катранника застерігає випадковий перехожий:

— Не купуй, хлопче! Це людятина, дешева й солодкава... (...), м’ясо, як смерть. (...) Вернись, не підходь туди!” [9, 244].

Реальність нової колгоспної дійсності формувалася владою таким чином, щоб виховати в дітях до неї відданість і водночас батькопродавство, що знайшло узагальнену назву Павликів Морозових, яка увібрала в себе трагічний символ руйнації сім’ї. Ось приклад із народного оповідання: “До нас в клас зайшла вчителька Зоя Кузьмівна (прізвище забув) і сказала: “Діти, хто знає, де ваші батьки заховали хліб, підніміть руки” [14, 129].

Мотив залучення дітей до хлібовибирання у В.Барки поглиблюється тим, що дітей залучають до реквізування хліба, їх налаштувують проти своїх же односельців. Наприклад: “Ланка піонерів-школярів, як настроєний хор, під орудою партійця, затинає:

— Куркуль, віддай хліб! (...)

— Віддай хліб, ти — експлуататор! (...)

— Який я експлуататор? То — хтось другий: навча неправди і так робить. А я від землі. Дивіться на мої руки: всі в мозолях, і дивіться на чийсь...” [9, 50].

Мотив поведінки підтримки голодуючих з боку місцевого керівництва. Цей мотив спростерігається рідко. Але його реалізація

в народній прозі і в художніх текстах засвідчує полярну позицію персонажів, полярні підстави їхніх учинків: по-перше, такий мотив ілюструє наявність у деяких керівників нижчої ланки морально здорового начала, які, будучи самі підконтрольними з боку районного керівництва, ризикуючи, шукали можливість якось підтримати голодуючих. Іншою підставою такої поведінки був стан безвиході, в якому вони опинилися, бо перед ними був поставлений план роботи, який без селян неможливо було виконати, а кволі — які з них були робітники, то мусили їх підгодовувати. Наприклад: “Новий голова перед зборами дав обіцянку прикоротити в селі голодовку і не допустити смертності членів колгоспу і одноосібників, які будуть добровільно ходити в колгосп на роботу. Цю обіцянку він виконував. Вранці і вдень почали варити гаряче, видавати пайку хліба” [13, 143]. Цей мотив у народних оповідях має реалізацію головним чином у контексті весняно-польових робіт 1933 року. Як-от, наприклад: “Пам’ятаю, якось голова колгоспу випросив у районі трохи сої, то тим жінкам, які сапали, вивозили в поле прожареної сої і давали по жмені кожній. І все одно не всі вони вижили, помирали просто серед поля” [13, 417].]

Усім аналізованим текстам характерний мотив смерті. У господі, де немає їжі, хоч усі ще й живі, він виникає через образ смерті — ще не реальний, але недалеский і дуже відчутний. У Катранників знайдено комісією буряки, приховані як останню маленьку надію на виживання взимку. Автор дає природний психологічний штрих: “Мирон Данилович немовний стоїть при сьому гомоні, знає: ось близько до хати — смерть” [9, 78]. Спочатку, коли образ голоду лише підступає і відчуття смерті посилюється, людину огортає страх. Такий стан спостерігаємо і в народних зразках, і в художньому тесті. З розгортанням сюжету, для якого характерне відтворення ускладнення голодової ситуації, коли настає тяжке переживання голоду, — відбувається еволюція сприйняття смерті: неймовірно важкі фізичні муки від голоду дають розуміння смерті як полегшення, як звільнення від мук.

За масових смертей часто у текстах постає мотив поховання. За екстремальних обставин не є традиційним ні обряд поховання, ні місце поховання, хоча хто ховає покійника-родича, той прагне зберегти закони пам’яті роду. “Того дня, коли померла сестричка, помер і братик. Поклали їх у ночви і так і поховали разом” [6]; “Тата завезли на одне кладовище, а брата Федю на друге. Ми не знали, де їхні могили. А трьох братів менших мама сама поховала дома в садку. Дороженька моя мамочка! Оце треба було усе їй винести на своїх руках і в своєму серці” [1]. Відтворений в

оповіданнях та романі В.Барки у піковий період смертей, навесні 1933 року, мотив поховання неможливо назвати обрядом у звичному розумінні, коли похід хатами їздили підводами і забирали мертвих, часом і по кілька з однієї хати, а іноді ще й не померлих. Отже, рецепція поховання дає багатоаспектне уявлення про те, як вирішувалися питання захоронення в естремальних умовах, водночас мотив смерті й поховання висвітлює мораль персонажів, що буває означена почуттями милосердя, убоління, байдужості до явищ смерті. “Весна 33-го була дуже страшна. Я бачила, як мертвих людей везли на цвинтар, навіть ноги звисали, скільки багато їх було на тій гарбі, а хоронили — просто кидали в одну яму всіх, і ніхто за ними не йшов і не плакав, бо люди мерли, як мухи: по дорозі, в городі — і все з голоду” [4].

Мотив допомоги й співчуття голодним збоку самих голодних багатоаспектно знаходить вияв у аналізованих текстах. Допомагають міські мешканці голодуючим хліборобам, селяни — один одному в міру своїх можливостей. І такий аспект відображення буття виявляє морально здорову серцевину нації, те, що завжди давало підтримку й надію. Неодноразово цей мотив виникає і в народних оповіданнях, і в романі В.Барки. Яскраво він виражений у фінальних сторінках роману, коли останній пагінець роду Катранників, Андрій, втративши всю родину у вихорі голодомору, переходить в категорію трагічного статусу сироти. Він знаходить пораду й підтримку в односельців, котрі ще лишилися живі, сусідів, які, втративши свого сина, запрошують до себе Андрія разом перемагати лихо. “Вже як ішли в поле, сусід казав хлопцеві:

— Перебрався б ти до нас! Знаєш, наш синок помер... (...) В хаті все одно однієї душі бракує. Якби схотів, жив би в нас. Не було б тобі сумно, і нам веселіше, — подумай!” [9, 259].

Мотив викриття причин голоду, його винуватців постає з усього змісту народних оповідань і роману В.Барки, в яких хоча і не називаються призвідці лиха прямо, але очевидний висновок постає сам по собі. У багатьох випадках містяться узагальнюючі-оціночні сентенції, через які виявляється ставлення до винуватців трагедії та оцінка самої трагедії, як-от в одному з оповідань: “Якби мене спитали, що страшніше — голод чи війна, я без роздуму сказав би — голод” [13, 340] або: “І досі, буває, в газетах пишуть нібито тоді саботували хлібозаготівлі і іншого виходу, як силою забрати в них хліб, просто не було. То неправда! Хлібозаготівлі не було, була тотальна хлібовикачка під дулом нагана” [13, 54].

Мотив долі, яка об’єднує всіх, хто зазнав на собі трагедії голодомору, немовби акумулює в собі всі інші мотиви, через розкриття

яких персонажі свідомо чи несвідомо приходять до висновків не лише долі окремої людини, українського хлібороба, а долі українців у цілому. Доля в контексті голодової ситуації постає як величезне випробування, трагічний урок, в якому, однак, і оповідачі, й письменник висловлюють надію на майбутнє. Втілення надії відбувається по-різному: у романі з-поміж інших образів-символів майбутнього найвиразніше постає образ Андрія Катранника, який один з великої родини лишився жити і йому належить відроджувати все краще, що віками цлекав його рід, його односельці, котрі прагнули зберегти найсвятіше, часом навіть ризикуючи життям, як, наприклад, зберегти церковні святині, а поміж них і чашу, яка символічно постане видивом перед Андрієм наприкінці роману, як символ, що має "навіки принести порятунок" [9, 265]. Мотив долі фокусується на образі всього українського народу. Тексти підводять прямо, через уста персонажів чи палітрою усієї відображеної дійсності до ідеї державності нації як головної субстанції, котра дає можливість самим розпоряджатися своїм життям. Надію на майбутнє висловлюють автори народнопрозових зразків, що концентрується в узагальнених висновках, якими часто завершуються оповідання.

Як бачимо, основним мотивам народних оповідань та роману В.Барки "Жовтий князь" характерна типовість, оскільки підставою для виникнення цих творів послужила одна дійсність, однакові причини й подібні обставини виникнення, розгортання та поглиблення голодової ситуації. Оповідання як жанр, що найближче стоїть до об'єктивної дійсності, і роман В.Барки, в якому письменник прагнув художнім словом відтворити історичну правду дійсності на межі 20 — 30-х років, природно виявили типові у переживанні українськими хліборобами голодомору, давши трансформовані в художній уяві об'єктивно переконливі зразки найтяжчих і найхарактерніших картин буття 1932 — 1933 років.

Література:

- 1 Записано 15. 11. 1992 р. від Дядечко Клавдії Панасівни, 1928 р. народження, осв. н/середи., уродженки с. Липняжка Добровеличківського р-ну Кіровоградської обл.
- 2 Записано 09. 01. 1993 р. від Варнавської Наталі Артемівни, 1920 р. народження, осв. середн. спец., уродженки с. Козацьке Звенигородського р-ну Черкаської обл.
- 3 Записано 14. 01. 1993 р. від Терещенко Олександри Юхимівни, 1914 р. народження, осв.— лікнеп.

- уродженки с. Журжинці Лісянського р-ну Черкаської обл.
4. Записано 25. 01. 1993 р. від Сивачук Лідії Тимофіївни, 1927 р. народження, осв. в/середн., уродженки с. Дзенгелівці Маньківського р-ну Черкаської обл.
 5. Записано 02. 03. 1993 р. від Шішманцева Георгія Даниловича, 1940 р. народження, осв. середн. спец., уродженця м. Кисва.
 6. Записано 15. 03. 1993 р. від Онинітенко Ганни Йосипівни, 1921 р. народження, осв. поч., уродженки с. Сарковичі Коростенського р-ну Житомирської обл.
 7. Записано 15. 05. 1993 р. від Головки Раїси Іванівни, 1923 р. народження, осв. п/с., уродженки с. Новошанівка Баштанівського р-ну Миколаївської обл.
 8. Записано 25. 12. 1993 р. від Волос Любові Яківни, 1925 р. народження, осв. середн. спец., уродженки с. Верещаки Лісянського р-ну Черкаської обл.
 9. Барка В. Жовтий князь: Роман / Передл. М. Жулинського. — К.: Дніпро, 1991. — 266 с.
 10. Народні оповідання / Упоряд. вступ. стаття та приміт. С. Мишанича. — К., 1983. — 503 с.
 11. Осьмачка Т. Старший боярин: План до двору. Романи. — К.: Укр. письменник, 1998. — 239 с.
 12. Сергійчук В. Як нас морили голодом. — К., 1997. — (Б-ка українця) — 132 с.
 13. 33-й: Голод: Народна Книга-Меморіал / Упоряд. Л. Коваленко, В. Маняк. — К.: Рад. письменник, 1991. — 584 с.
 14. Шульга І. Голод на Поділлі. До 60-річчя голодомору 1933 р. — Вінниця: Континент — ПРИМ, 1993. — 224 с.